

SUOČAVANJE S KRIZOM

Četvrtog maja 1980. u Ljubljani je umro predsednik Tito. Sahranjen je u Beogradu, 8. maja. Još pre Titove smrti u stranoj javnosti raspravljalo se o sutrašnjici Jugoslavije i izražavale se sumnje u njen opstanak i jedinstvo; pitalo se hoće li ostati u frontu nesvrstanosti ili preći u lager, hoće li zadržati samoupravni kurs ili se obreti u restauraciji kapitalizma ili birokratskog centralizma – već zavisno od toga kakve je ideološko-političke poglede koji od stranih dušebrižnika za sudbinu Jugoslavije imao.

Članovi Predsedništva CK SKJ izabranog na 11. kongresu SKJ bili su posle Titove smrti: Vladimir Bakarić, JStane Dolane, Stevan Doronjski, Dušan Dragosavac, Veselin Đuranović, Aleksandar Grličkov, Fadilj Hodža, Nikola Ljubičić, Lazar Koliševski, Cvijetin Mijatović, Branko Mikulić, Miloš Minić, Petar Stambolić, Vidoje Žarković, Dušan Alimpić, Mahmut Bakali, Angel Čemerski, Milka Planine, France Popit, Vojislav Srzentić, Nikola Stojanović i Tihomir Vlaškalić. Predsedništvo SFRJ, kao najviši kolektivni organ države, bilo je u sastavu: Lazar Koliševski, Stane Dolane, Vidoje Žarković, Vladimir Bakarić, Petar Stambolić, Fadilj Hodža, Cvijetin Mijatović i Stevan Doronjski.

Prvi znaci krize međunarodnih ekonomskih odnosa javili su se u obliku energetske ili naftne krize, najteže pogađajući zemlje u razvoju. U okviru „strukturne krize svetske privrede“ došlo je do enormnog rasta duga nerazvijenih i zemalja u razvoju. Dugovi ovih zemalja povećavali su se za 100 milijardi dolara godišnje. Krajem sedamdesetih godina ti dugovi su dosegli sumu od preko 500 milijardi dolara. Neke zemlje grcale su u krizi i prezaduženosti: Brazil, Meksiko, Argentina, Jugoslavija, Rumunija i druge. U dužničke mreže upale su zemlje koje nisu predvidele energetske krizu i orijentisale se na naftu,

čije je poskupljenje značajno uvećalo deficite ovih zemalja u odnosima s razvijenim svetom. Veštački skok dolara (petrol-dolar) dokraja je zaoštrio njihov položaj. Monetarni imperijalizam javio se i kao opasnost za nezavisnost malih i nerazvijenih zemalja.

Jugoslavija je 1975. godine dugovala 6.584 miliona dolara, a krajem 1983. već 20.501 milion dolara. Društveni plan je predviđao smanjivanje stepena zaduženosti inostranstvu, a zaduženost se, međutim, povećala. Savezno izvršno veće je 1979. „delilo“ prava za nova zaduživanja u visini od osam milijardi i 427 miliona dolara, iako je zemlja već krajem te godine dugovala 14.952 miliona dolara. O razmerama zaduživanja govori podatak da je samo Hrvatska u razdoblju od 1976. do 1980. investirala 723 milijarde dinara ili oko 2 milijarde dolara. Dotadašnji i novi krediti stvarali su utisak prosperiteta, iako se živelo na nivou koji nije bio pokriven odgovarajućim radom i produktivnošću. Za zaduženost pomenutih razmera šira javnost nije znala, kao ni deo ljudi u vrhu jugoslovenske politike. Istinu o dugovima saopštila je tek Milka Planine, predsednik SIV-a, na noćnoj sednici Skupštine SFRJ, jula 1983. godine. Tada se operisalo s dugom od 19 milijardi dolara. Na deo zaduživanja uticala je tzv. energetska kriza u svetu, ali je glavni uzrok bio u osamostaljenosti republika, što je omogućavalo nekontrolisano zaduživanje. Kao što je neočekivano došlo do napada Staljina na Jugoslaviju 1948, tako je isto SKJ mimo očekivanja suočen s pojavom nazvanom „tehno-menadžersko-birokratska struktura“ ili „kapital-odnos“ krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Na ekonomskom planu, rukovodstvo Jugoslavije je zatečeno i energetsom krizom i porastom cena nafte i drugog tečnog goriva, kao i krizom zaduženosti uoči i posle Titove smrti; kriza koju narodi Jugoslavije već osam godina preživljavaju u najotvorenijem obliku nesumnjivo je najveća u posleratnoj istoriji Jugoslavije. To je u pravom značenju reći društvena, politička i moralna kriza, iako je rukovodstvo zemlje dugo govorilo o zastoju i, kasnije, ekonomskoj krizi.

Rukovodstvo Jugoslavije se maja 1984. godine odlučilo da uđe u razgovore s Međunarodnim monetarnim fondom. Prilikom parafiranja sporazuma, SIV je priložio *Pismo o namerama*, koje nije ni do danas objavljeno. Na osnovu ovog dokumenta, vlade 16 zemalja i oko 600 banaka bile su spremne da razgovaraju o kreditu od 3,5 milijardi dolara. Zemlja — primalac kredita se

obavezivala da će u toku godine voditi ekonomsku politiku kakva je bila utvrđena u pregovorima s Međunarodnim monetarnim fondom.

Jugoslavija je danas jedna od 17 najzaduženijih zemalja na svetu, zajedno sa Argentinom, Bolivijom, Brazilom, Čieom, Kolumbijom, Kostarikom, Obalom Slonovače, Ekvadorom, Jamajkom, Meksikom, Marokom, Nigerijom, Peruom, Filipinima, Urugvajem i Venecuelom. Prema podacima koje je objavila Svetska banka, ukupni spoljni dug Jugoslavije u 1986. iznosio je 21 milijardu i 363,6 miliona dolara. Struktura ovih dugova pokazuje da je na dugoročne dugove otpadalo 17 milijardi i 954,9 miliona dolara, na kredite Međunarodnog monetarnog fonda 2 milijarde i 68,7 miliona dolara, a na kratkoročni dug jedna milijarda i 340 miliona dolara. Najveća zaduženja nastala su u periodu između 1975. i 1980. godine. Dugoročna zaduživanja porasla su sa 5 milijardi i 817,6 miliona dolara na 15 milijardi i 585,5 miliona dolara; krediti Međunarodnog monetarnog fonda povećali su se sa 181,7 na 760,3 miliona dolara; kratkoročni dugovi Jugoslavije iznosili su 1980. godine 2 milijarde i 140 miliona dolara. Jugoslavija je 1980. godine stranim poveriocima platila 616 miliona dolara, 1981. — 800,3; 1982. — 911,1; 1983. — 799,6; 1984. — 949,9 i 1985. — 1 milijardu i 394,2 miliona dolara. Izračunavanja Lojzeta Sočana pokazuju da je dug Jugoslavije daleko veći od zvaničnog, ako se ima u vidu pojedena akumulacija, to jest da nisu izgrađeni kapaciteti koji stvaraju dohodak i akumulaciju. Sabiranjem ove „hipoteke" — uključujući doznake jugoslovenskih radnika iz inostranstva (oko sedam milijardi dolara), kursne razlike, promašene investicije i smanjenje bankarskih rezervi — jugoslovenski dug je otprilike četiri puta veći nego što iznose zvanične cifre Svetske banke, objavljene u jugoslovenskoj štampi. Davor Savin smatra da je Jugoslavija 1986. za otplatu dugova morala da izdvoji iznos u visini od 10% vrednosti društvenog proizvoda, dok je Nemačka 1921. godine — uoči svoje najveće inflacije u istoriji — za ratne reparacije potrošila „samo" oko pet odsto svog društvenog proizvoda. Još je Milka Planine isticala da je za zemlju unutrašnji dug teži od spoljnog.

Statistika neumoljivo pokazuje da je Jugoslavija od 1953. do 1965. ostvarivala prosečnu stopu privrednog rasta od 8,1% godišnje, 1966—1975. godine 5,8%; 1976—1980. godine 5,6%, a 1982. godine 2%. Od 1981. do 1985. godine prosečan godišnji

porast društvenog proizvoda iznosio je svega 0,6%. Visok tempo privrednog rasta u prethodnom periodu ostvarivan je u uslovi- ma neravnoteže u robnoj razmeni sa inostranstvom. Obim potrošnje prevazilazio je obim domaće proizvodnje. Razlika između proizvodnje i potrošnje rešavala se uzimanjem kredita u inostranstvu. Prekomerna investiciona potrošnja nije mogla da se obezbeđuje iz domaće akumulacije. Od uvoza je najviše zavisila industrija, a potom saobraćaj, građevinarstvo i zanat- ske usluge. Uvožen je reprodukcion materijal, ali i luksuz- na potrošna roba. Uticajne grupe i pojedinci odlučivali su o sudbini zajmova. Krediti su rasipani i neracionalno korišćeni. Ko zna račune utroška ogromnih sredstava i u koje svrhe? Niko nikada nije pokrenuo raščišćavanje pitanja i rasvetljavanje lične odgovornosti, porekla bogaćenja pojedinaca, „crne“ fondove i druge masovne malverzacije. Investicije su bile primer lako- mislenog ulaganja. Na pitanje novinara američkom poslovnom čoveku, nekadašnjem ambasadoru SAD u Beogradu Iglbergeru, da li je i koliko uticao na davanje kredita Jugoslaviji, ovaj je mirno odgovorio da je uticao pri odobravanju kredita, ali da nije imao uticaja na to kako će se krediti upotrebiti. Investicio- na politika ostavila je prava groblja za sobom: „Feni“, Medija- pan, Feronikl; gubici Smederevske železare teško opterećuju celokupnu akumulaciju Srbije; fabrika u Glogovcu (Koso- vo), proizvodnja celuloze u Ivangradu. Nerazumna investicio- na politika zavila je u crno jugoslovensku privredu. Niko se ne stidi da objavljuje kao „pobedničke“ vesti da je neko u zemlji ili u inostranstvu kupio izgrađena preduzeća s najmoder- nijim mašinskim parkom kao staro gvožđe, ili radi kompletira- nja mašina svojih fabrika. Deo industrijske proizvodnje prinu- đen je da se probija na zasićenom tržištu „damping“ cenama. Kriza je posle 1980. uticala i na smanjeno korišćenje kapa- citeta industrije, jer nije bilo sredstava za uvoz sirovina, što je sa svoje strane uticalo i na smanjeno zapošljavanje. Jugosloven- ska industrija je zavisna od inostranstva kad je reč o nizu proizvoda, kako onih koje ne proizvodi (ugalj za koksovanje, sirovi fosfati, kalijumovo đubrivo, kalaj, ruda hroma, prirodni kaučuk) tako i onih koje nedovoljno proizvodi (nafta, gvožđe, pamuk). Prerađivačka industrija nalazila se u još većoj zavisno- sti od uvoza (vune, sintetičkih vlakana, celuloze, itd.).

Statistika pokazuje da su od 1976. do 1980. cene industrij- skih proizvoda rasle u proseku za 12,7% godišnje; cene na malo

za 17,4%; cene proizvođača poljoprivrednih proizvoda za 19,6%, a troškovi života za 19,7%. Prema zvaničnim podacima iz 1981, došlo je do ogromnog porasta cena; stopa tog rasta je postala trocifrena, s tendencijom stalnog povećavanja. Cene industrijskih proizvoda rasle su prosečno godišnje za 47%; cene na malo za 49%, cene poljoprivrednih proizvoda za 46%, a troškovi života za 47%. Galopirajuća inflacija nije uspela da se zaustavi i pored donošenja antiinflacionog programa. Spoljna likvidnost zemlje danas se proglašava manje opasnom za privredni život zemlje od unutrašnje nelikvidnosti. Svedoci smo „sive emisije“ koja se ostvaruje čak i puštanjem u promet menića bez pokrića.

Porast dohotka nije ostvarivan produktivnošću rada već povećavanjem cena usluga i proizvoda. Na malu produktivnost uticalo je više činilaca, među kojima: strukturna neusklađenost proizvodnih kapaciteta, oskudica sirovina, niska akumulativnost privrede, nedostatak obrtnih sredstava, neuvažavanje ekonomskih merila proizvodnje, itd. Tako se i moglo desiti da u periodu 1981—1985. ukupna potrošnja, uključujući i investiciju, bude znatno iznad ostvarene domaće proizvodnje. Razlika je pokrivena viškom uvoza roba nad izvozom. Trošenje je prelazilo sve granice i nije se opravdavalo radom. Prvi ekonomski poremećaji na svetskom tržištu pokazali su velike strukturne neusklađenosti privrede i nesposobnost predviđanja i prilagođavanja; otkrivena je uvozna zavisnost i izvozna nesposobnost. Iluzije uspešnog rada i života nastajale su zahvaljujući relativno dobrom materijalnom standardu, pri čemu su svi zaboravljali da on nije stvoren radom, produktivnošću i materijalnim mogućnostima jugoslovenske privrede.

Jugoslavija je 1981. godinu dočekala u znaku udara kosovske kontrarevolucije. Bila je to treća po redu kontrarevolucija separatističkih snaga Albanaca protiv života u Jugoslaviji; prva je bila 1944/1945, a druga 1968. Masovne demonstracije izbile su 11. marta 1981. godine u Prištini, da bi se ponovile 26. marta i razlile po celom Kosovu. Kosovska birokratija uspela je da 1968. prođe bez posledica, iako je talas demonstracija separatističkog karaktera jasno govorio da su šovinizam i separatizam u Pokrajini uzeli velikog maha. Do izbijanja novih demonstracija, kosovska birokratija se uporno, trinaest godina, zalagala za izmenu položaja Kosova, nastojeći da osigura status republike u Jugoslaviji. Pošlo joj je za rukom da se sasvim izoluje od

Srbije, koja nije imala nikakvih prava da se meša u unutrašnji život Kosova. Kosovska birokratija je trošila nemilice sredstva Srbije i Jugoslavije za gradnju luksuznih objekata, i u druge potrošačke svrhe, sasvim nekontrolisano i tražila je sve više novih sredstava. Zahtevi za novim sredstvima u ime zaostajanja Kosova u odnosu na druge republike i Vojvodinu pretvorili su se u refren. Partijski kadrovi koji su ustajali protiv albanskog nacionalizma uklonjeni su iz rukovodstva (Kadri Reufi, Jovo Šotra, Miloš Sekulović). Integrisana sa delom srpskih i crnogorskih kadrova podaničkog karaktera, kosovska birokratija je zavela strahovladu na Kosovu koja je pretila eksplozijom, a do nje je zaista i došlo u proleće 1981. godine. Ilegalne separatističke organizacije su imale velike mogućnosti za rad na Kosovu. Kulturna i naučna saradnja Tirane i Prištine se razvijala kroz direktne kontakte. Služba bezbednosti je sasvim zatajila, iako su neprijateljske aktivnosti bile otkrivene daleko pre izbijanja kontarevolucije, još 1974. godine. Zvanični činoci su reagovali, a šira javnost nije ni znala za ove pojave. Sve je teklo u tišini u ime očuvanja autonomije Pokrajine, koju je njeno rukovodstvo smatralo isključivo svojim zabranom. Srbi i Crnogorci iseljavali su se pod prinudom. Egzodus Srba i Crnogoraca nije ni do današnjeg dana prestao. Kosovo je poprište nasilja nad slovenskom manjinom u ime ostvarivanja sna kosovske birokratije o etnički čistom Kosovu. Tim povodom Muhamed Kešetović s pravom podseća da je zemlja koja je protestovala protiv rasne diskriminacije u Južnoj Africi, Mozambiku, Palestini i Rodeziji ostala dugo pasivna prema iseljavanju Srba i Crnogoraca s Kosova. Indoktrinacija iz susedne Albanije je nesmetano tekla. Njome je najviše bila zahvaćena albanska omladina. Lazar Koliševski je . aprila 1981. ukazao da je politika Albanije bila jedno od najznačajnijih izvorišta „nacionalističke euforije“, ali ne i njen jedini uzrok. Među drugim uzrocima Koliševski je navodio propuste albanskog rukovodstva, tezu „slaba Srbija – jaka Jugoslavija“ i stvaranje mamutskog univerziteta u Prištini koji je po njemu bio potencijalno žarište nacionalizma. Deo kosovske birokratije spojio se s delom albanske inteligencije sa Prištinskog univerziteta i Akademije nauka i umetnosti Kosova. Demonstracije su ugušene angažovanjem vojno-milicijskih snaga.

Pogrešna politika jugoslovenskog rukovodstva prema Kosovu, koja je od kraja šezdesetih godina omogućavala da se

Kosovo izolovano razvija, zadovoljavajući na drugoj strani neumerene prohteve kosovske birokratije za proširivanjem autonomnih kompetencija Kosova u pravcu pretvaranja autonomnog statusa u republički, nastavljena je i posle ove demonstracije nacionalizma i separatizma, iako su dalekosežni ciljevi albanskih nacionalista i antijugoslovenska politika rukovodstva bili očigledni. Demonstracije su bile organizovane, ali prikriveni organizatori nisu identifikovani. Kazna je stigla učesnike u demonstracijama iz redova indoktrinirane omladine, dok su stvarni intelektualni inspiratori i kolovođe ostali anonimni. Albanci u rukovodstvu Kosova i Jugoslavije dobili su „za kaznu“ još veće položaje u jugoslovenskoj federaciji. Institut tzv. političke odgovornosti kao da nije postojao. Teško da se takva situacija može naći u analima savremene svetske istorije. Bez presedana je takođe da se u rukovodstvu Kosova i Jugoslavije gotovo kompletno našla tzv. đakovačka grupa — članovi albanskih komunističkih grupa koji su posle aprilskog rata došli na Kosovo. Jugoslovensko rukovodstvo donelo je Platformu o Kosovu 1981, ali kontrarevolucija na Kosovu nije prestajala, niti je iseljavanje Srba i Crnogoraca zaustavljeno. Platforma SKJ o Kosovu doneta novembra 1981. istakla je da je Kosovo od 1945. godine naovamo doživelo „epohalan preobražaj i napredak“ u svim oblastima, od privrede do kulture. Podsećala je da je Izvršni komitet CK SKJ 1959. godine doneo Zaključke o pitanjima nacionalnih manjina, čije je ostvarivanje doprinelo da se unapredi njihov položaj, uloga, prava i odgovornosti. Ustavom iz 1963. ustanovljen je naziv „narodnosti“ umesto „nacionalne manjine“, koji izražava stav i praksu SKJ da se nacionalna prava narodnosti ne svode na klasična manjinska prava u kulturi i prosveti. Iz naziva Pokrajine izbrisana je Metohija. Tek juna 1987. godine, rukovodstvo CK SKJ zauzelo je stanovište, mada nedovoljno jedinstveno, da je Kosovo problem Jugoslavije.

Savlađivanje kosovskog žarišta, najbolnije neuralgične tačke savremene Jugoslavije, stvar je opstanka jugoslovenske zajednice. Na pitanju Kosova svi Jugosloveni polažu ispit socijalističkog patriotizma. Mada je kosovski problem specifičan, on se u tako oštrom obliku nije mogao pojaviti da se cela Jugoslavija blagovremeno zauzela za njegovo otklanjanje, i da na drugoj strani i ostali delovi Jugoslavije ne pate od sličnih birokratskih slabosti. Za mnoge jugoslovenske mislioce iz

redova humanističke inteligencije „birokratija je našla u nacionalizmu svoju ideologiju“. Kosovo danas prethodi jedinstvu Jugoslavije, kriza omogućuje mešanje staljinističkog albanskog rukovodstva u unutrašnje poslove Jugoslavije, stvaraju se pretpostavke za internacionalizaciju pitanja u interesu velikih sila. Na Kosovu je iseljavanjem Srba i Crnogoraca doveden u pitanje osnovni stav jugoslovenske internacionalističke ideologije i politike bratstva i jedinstva. Kao da je uočeno da se kriza Kosova može rešavati samo nizom kompleksnih mera: pozivanjem na političku odgovornost najistaknutijih predstavnika kosovske birokratije; novim ustavnim uređenjem položaja Kosova i Metohije u Jugoslaviji i SR Srbiji, uz poštovanje kosovske autonomije; ulaženjem u bit celokupne jugoslovenske krize koja omogućuje krizu i na Kosovu; ozbiljnim upozorenjem Jugoslavije susednoj NR Albaniji — bez straha od međunarodnih implikacija — da se dalje ne meša u rovitu kosovsku situaciju; stvaranjem pretpostavki za vraćanje iseljenog srpskog i crnogorskog življa na Kosovo; otvorenim granicama Pokrajine za cirkulaciju društvenih sredstava i ideja iz svih krajeva Jugoslavije na Kosovu i Metohiji, uz istovremenu brzu i doslednu korekciju krajnosti zapaženih u upotrebi jezika, u zapošljavanju, naučnoj i kulturnoj komunikaciji, radu sudova i delatnosti organa bezbednosti.

Kosovski razvitak pratio je strahoviti priraštaj albanskog stanovništva od 1948. do 1985. godine. Dok je 1948. na Kosovu i Metohiji bilo 67,9% albanskog življa, dotle je Srba bilo 24,1%. Situacija je za tri decenije radikalno izmenjena. Na Kosovu je u periodu 1981—1985. bilo 87,0% Albanaca, 7,6% Srba i 0,35% Crnogoraca. Demografi i sociolozi porodice smatraju da prekomerni natalitet Albanaca danas prevazilazi stopu priraštaja nerazvijenih zemalja za 30%. Ova demografska eksplozija izazvala je i izaziva niz negativnih posledica: zaostajanje Kosova i pored velikih sredstava koja cela Jugoslavija ulaže u razvoj Pokrajine, razvoj nacionalizma i separatizma, jačanje pritiska za iseljavanje nealbanskog stanovništva, ugrožavanje društvenog i zdravstvenog položaja Albanci, nemogućnost otvaranja novih radnih mesta za toliki priraštaj stanovništva. „Demografsko gašenje“ drugih naroda na Kosovu nalazilo se u direktnoj zavisnosti od funkcije stvaranja etnički čistog Kosova.

Za sedam decenija zajedničkog života narodi Jugoslavije morali su dva puta da brane svoju nacionalnu egzistenciju,

jednostavno da bi opstali kao narodi, 1941—1945, kada su Srbi i Slovenci bili izloženi neviđenom genocidu, i 1948—1953. godine, kada su narodi Jugoslavije bili suočeni sa zajedničkom opasnošću odbrane svoje nezavisnosti u vidu staljinističke intervencije. Druga karakteristična crta zajedničkog razvitka sadržana je u nedovoljnom uspehu ekonomskog povezivanja i integracije privrednim putem. Do sada je integracija uvek tekla na političkoj osnovi i uz delovanje političkih snaga kao osnovnih faktora kohezije (u naše vreme KPJ, odnosno SKJ). Ekonomski projekti preobražaja retki su i nedosledno se izvode. U Kraljevini reč je bila o nekoj vrsti nacionalne ekonomije za vreme Milana Stojadinovića, koji se kratko vreme nalazio na vlasti, oslanjao se na nemačko iskustvo u razvoju privrede, i zemlju sve više uvodio u krug nemačko-italijanskog uticaja; drugi put je do integracije došlo u vidu programa industrijalizacije u novoj Jugoslaviji, vezanog za glavnog izvršnog „plana” Borisa Kidriča, i programa koji se razvijao na centralističkoj osnovi i imao izvor u sovjetskim koncepcijama dirigovanog planiranja. Tokom samoupravne decentralizacije, nadvladale birokratske snage su dovele do ekonomskog zatvaranja i ulaganja nezavisno od opštejugoslovenskih interesa. Osnovna dijalektika jugoslovenskog razvoja nije uspevala da spoji i sintetizuje interes opštejugoslovenske celine i vlastitog razvoja pojedinih delova te celine, što je jedini racionalan osnov zajedničkog življenja, ako izuzmemo odbrambene funkcije, povećanu snagu ujedinjenih delova i etničku srodnost naroda.

Jugoslovensko rukovodstvo je veoma malo učinilo — ili nije znalo više da učini — na planu razmeštaja proizvodnih snaga u Jugoslaviji, iako je Fridrih Engels ostavio upozorenje da samo ono društvo koje svoje proizvodne snage harmonično povezuje prema planu može rasporediti industriju po celoj zemlji onako kako odgovara njenom vlastitom razvitku i podsticanju razvitka ostalih elemenata proizvodnje. Ova propuštena šansa naročito je uticala na produbljivanje nesklada između ionako neravnomerno razvijenih delova Jugoslavije. Drugu štetnu posledicu izazvalo je razmeštanje istovetne industrije po republičko-nacionalnim i regionalno-pokrajinskim merilima, dovodeći do multipliciteta istovetne proizvodnje koja ne doseže optimalne granice proizvodnje i nema domaće tržište i preduslove za prodor na strana tržišta. Investicioni promašaji poslednjih

decenija samo su doprinosili sazrevanju ekonomske krize u trenutku dospevanja otplata stranih dugova.

Avgusta 1982. jugoslovenski vrh je formulisao novi ekonomski program razvitka poznat kao Dugoročni program ekonomske stabilizacije. Komisija koja je izradila ovaj program poznata je kao „Krajgerova komisija“, po Sergeju Krajgeru, svom predsedniku. Program je formulisao i donet posle uzbune koja je nastala u leto 1981. kada zemlja više nije mogla da vraća inostrane dugove. Tadašnji sekretar za finansije SIV-a Petar Kostić izneo je da „spoljnoj likvidnosti preti kolaps“, što je bio povod da se u Skupštini SFRJ otvori rasprava o odgovornosti funkcionera za javne izjave. Godine 1983. utvrđeno je da banke ne mogu da otplaćuju ni kamate ni kredite. Ali ni tada nije pokrenuta javna rasprava o stranim dugovima i njihovoj otplati. Protiv člana Saveznog izvršnog veća J. Smolea otvorena je rasprava zato što je ukazao na taj problem. Tvorci Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije ne koriste izraz „kriza“ već govore o „pogoršanju ekonomske situacije“, „problemima i teškoćama“ u društveno-ekonomskim odnosima. Program počiva na gledištu da je osnovni uzrok postojećeg stanja „otuđivanje akumulacije od radnika“, jer se „osnovni privredni subjekt u našem sistemu potiskuje i onemogućava (mu se) da postane odgovoran samoupravni robni proizvođač“. Otuda je borba za ekonomsku stabilizaciju u stvari borba „za jačanje stvarne društvene moći i odgovornosti radnika u udruženom radu“. Potencirano je nevažavanje tržišta, domaćeg i stranog. Ekonomska politika se služila merama normativnog i administrativnog regulisanja, a ne sredstvima ekonomske prinude. Jednom rečju, nije se vodilo računa o ekonomskim zakonitostima, uz korigovanje nepoželjnih dejstava tržišta. Usvojeni program nije sproveden kako se očekivalo. Savezno izvršno veće, pod predsedništvom Milke Planine, nije preduzelo mere za realizaciju programa koji je nesumnjivo imao mnogo protivnika, zainteresovanih za državnu regulativu u privredi i održavanje *status quo-a* zbog odbrane stečenih interesa, straha od posledica ekonomskih zakonitosti — inače starog straha SKJ i državnog rukovodstva — i neverice u samoupravljanje. Program je dočekan i potcenjivački, kao zbirka starih formula i pokušaj gašenja vatre putem vatrogasaca, kao neoriginalan zbir starih recepata. Odlaganje jačeg razvoja ekonomskih zakonitosti u jugoslovenskoj privredi samo je uticalo na još veće produbljivanje krize,

bez obzira što se ni ovaj program nije mogao uzeti kao savršen, idealan i spasonosan, jer su u životu bile prisutne brojne protivurečnosti, sukobi interesa, neizvesnost, a postojala su i znatna ograničenja vezana za sudbinu radnih ljudi i njihovih mogućnosti da u datim uslovima izdrže ekonomsku utakmicu bez većih socijalnih potresa.

Sukob razvijenih i nerazvijenih je deo nasleđa Jugoslavije od njenog nastanka, koji do danas nije skinut s dnevnog reda, a bitno utiče na stanje odnosa i političkih raspoloženja u društvu. U periodu 1952—1983. najveće učešće u investicijama imala su nedovoljno razvijena područja: SAP Kosovo 58%, SR Crna Gora 56%, SR Makedonija 40%, SR Bosna i Hercegovina 37%. Bez obzira na ovaj stepen ulaganja, i dalje su ostale velike razlike između privredne razvijenosti republika i pokrajina. Odnos društvenog proizvoda po stanovniku između najrazvijenijeg dela zemlje, SR Slovenije, i najnerazvijenijeg, SAP Kosova, iznosio je 1984. godine 7,5:1. Slovenija se po svim obeležjima razvoja udaljila čak i od razvijenih delova Jugoslavije, to jest SR Hrvatske i SAP Vojvodine. SAP Kosovo je, zahvaljujući ogromnim ulaganjima Srbije, ostalih republika i Vojvodine uspeo da izađe iz faze izuzetne nerazvijenosti koja se mogla okarakterisati čak i kao feudalizam u ekonomskoj i duhovnoj sferi (feudalni običaji, begovsko ponašanje, odnos prema ženi, tradicionalne ustanove „bese“, krvne osvete, umira, itd.)! Čak je i razvoj Srbije, ekonomski bogate i autarhične za jugoslovenske uslove, ispod proseka razvijene republike. Davanja iz budžeta federacije za razvoj društvenih delatnosti i drugih službi i privredno nedovoljno razvijenim republikama i SAP Kosovu — koja su bila bespovratna — iznosila su od 1966. do 1984. oko 150 milijardi dinara po tekućim cenama. Za brži razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja korišćen je i veći deo kredita Svetske banke. Do 1970. učešće ovih područja u ukupno odobrenim sredstvima Banke iznosilo je 33%; 1971—1975. godine 52%, a 1976—1980. godine 64%. Privredno nedovoljno razvijenim područjima odobreno je od 1981. do 1984. godine 841,5 miliona dolara, ili 51,5% od ukupno odobrenih kredita Narodne banke Jugoslavije, od čega SAP Kosovu 348 miliona dolara. Društvena zajednica je preko Federacije privredno nedovoljno razvijenim republikama i SAP Kosovu dala od 1966. do 1984. godine oko 549 milijardi dinara, ili oko 3% društvenog proizvoda privrede.

Takav razvoj nije doveo do jačanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta već, štaviše, doveo je do njegovog razbijanja, zahvaljujući dezintegraciji sistema i zatvaranjima u nacionalne granice u kojima je svako svakim nezadovoljan a svi zajedno Jugoslavijom, nalazeći krivce u sebičnosti drugih i nacionalnim pretenzijama koje apsolutizuju interese samo svoje republike, odnosno pokrajine. Međurepublička razmena roba i usluga je uveliko smanjena, a cirkulacija kapitala između republika i pokrajina uopšte ne postoji, ukoliko se izuzmu fondovi i udruživanje sredstava na nivou federacije za podsticanje nedovoljno razvijenih republika i Kosova. Republička mobilnost radne snage je takođe beznačajna. Autarhične tendencije su dovele do osam privreda. Dokumentovano se navodi da stvaranje vlastitih privrednih struktura postoji čak i u okviru republika i pokrajina. Daskora su i sredstva davana Kosovu trošena po procenama kosovske birokratije, bez ikakve kontrole. Razbijanju jugoslovenskog tržišta doprinela je i raznolika strana tehnologija koja je gotovo prepolovila zemlju na dva dela. Ova poslednja vrsta deobe ima za posledicu i kupovinu licenci proteklih decenija u skladu sa — kako ga nazivaju neki pisci — „kolonijalnim mentalitetom“.

Odvajanje radničke klase po republikama dovelo je do toga da je danas od preko 15.000 OOIJR manje od 500 u sastavu radnih organizacija izvan svoje matične republike, što govori o izolacijama i stvarnom gubitku uloge radničke klase kao dominantnog činioca u Jugoslaviji. Ukidanjem Veća proizvođača, radnička klasa je podeljena na republičke i nacionalne radničke klase, suprotno socijalističkom karakteru zemlje. Kritička misao uzaludno ističe da je u višenacionalnoj zajednici vladavinu radničke klase i njenu ulogu kohezivnog i integrativnog činioca jugoslovenskog društva mogao izraziti samo jedinstveni klasni radnički interes na nivou Jugoslavije, neposredno u formi Veća proizvođača, a ne preko republika i pokrajina i njihovog sporazumevanja. Tekući razvitak doveo je i do razbijanja velikih sistema u oblasti železnica, pošta, metalurgije, elektroenergije, rudarstva itd.

Srastanje partije i države u uslovima jednopartijskog sistema imalo je za posledicu konstituisanje političkog monopola i odvajanje Partije od radničke klase. Privredom su zagospodarili izvršni državni i partijski organi, koji su van procesa proizvodnje i ne stvaraju materijalna dobra, postajući — po politikolozi-

ma — neka vrsta „generalnih direkcija privrede na svojoj teritoriji“. Ova uzurpacija u formi operativnog rukovodstva privredom predstavlja u našem vremenu civilizacijski anahronizam.

Ništa tako upečatljivo nije otkrilo sistemске slabosti u vidu deoba, lokalizma, feudalnih uzurpacija i pljačke kao što je to učinila afera oko „Agrokomerca“ 1987. godine. Zloupotrebom menica narušen je ekonomski i finansijski sistem Jugoslavije, ugrožena privreda i obezvređena Jugoslavija u svetskoj zajednici. Postojanje osam samostalnih ekonomija moralo je prouzrokovati haotičnu situaciju u privredi i politici, onemogućiti stvaranje jugoslovenskih ekonomskih organizacija, razjediniti velike sisteme elektroprivrede, telekomunikacija, železnica. Afera je ukazala na visok stepen deformacija privrednog sistema, koje su produbljivale žarišta krize i inflacije, a koje su rukovodeći ljudi „Agrokomerca“ vešto koristili — pre svega one u finansijsko-monetarnom i kreditno-bankarskom sistemu. Na drugoj strani, stvoren je unutrašnji „tehnobirokratski monopol“, omogućavajući stvaranje „sistema u sistemu“.

Savremena jugoslovenska kriza još jednom je potvrdila iskustvo iz istorije Jugoslavije da propušteno demokratizovanje sistema negativno utiče i na pokušaje emancipacije privrede, politike, kulture i drugih društvenih deletnosti. Politika je permanentno nametala svoju volju u sferi donošenja odluka, u kadrovskoj selekciji i blokadi smene generacija. Stara garda političara u Kraljevini Jugoslaviji nalazila se na političkoj pozornici — sem uticajnih pojedinaca koje je smrt ranije odnela — sve vreme postojanja Kraljevine. Rat je sprečio da se afirmišu generacije rođene uoči ujedinjenja ili u međuratnom periodu; najistaknutije predstavnike stare generacije u politici smenjivala je, po njihovom odlasku, druga ili treća garnitura iste generacije, ljudi odrasli i formirani pre stvaranja Jugoslavije. Ova pojava ne važi za komuniste, jer se mlađa generacija revolucionara našla na borbenom poprištu posle šestojanuarske diktature. Ona se potvrdila u revoluciji koja predstavlja njeno „herojsko doba“. Reč je o kompaktnoj generaciji mladih, poljetnih ljudi velikog moralnog kapitala, koji su uzeli celokupno rukovodstvo države i Partije u svoje ruke nakon oslobođenja, i zadržali ga do našeg vremena, bez obzira na povremena podmlađivanja rukovodstva od šezdesetih godina navamo. Šezdesete godine su u svetu donele dosta jasnu de-

markaciju između ratne i posleratnih generacija u oblasti politike i privrede, nezavisno od činjenice što su pojedini političari iz stare plejade ostajali i dalje na sceni, što je i prirodno, s obzirom na njihovo iskustvo i zrelost u vođenju društvenih poslova. Smena generacija u svetu se poklapala i s novom tehnološkom revolucijom. Za razliku od kapitalističkih zemalja, gde su ove pojave generacijskih smena više nego uočljive, protok generacija — naročito u sferi „najviše politike“ — bio je u socijalističkim zemljama više nego blokiran. Rukovodstva socijalističkih država bila su, koliko do juče, sastavljena od staraca.

Jugoslovensko selo bilo je od 1945. izloženo procesima transformacije i modernizacije ruralnih sredina, u mnogim krajevima Jugoslavije, koji još nisu završeni. Teklo je intenzivno iseljavanje radno sposobnog i mladog sveta sa sela u pravcu gradova koji su mamili svojim drukčijim, za mladež privlačnijim načinom života. U gradovima su mladi ljudi bolje uspevali da reše svoje ekonomske probleme — bar pečalbarski talas iz krajeva u kojima su migracije bile trajna pojava (Makedonija, Dalmacija i drugi krajevi). U poređenju s gradovima, selo nije privlačilo a nije ulivalo ni sigurnost i izvesnost u bolju sutrašnjicu. Istraživači na mikroprimerima pokazuju kako je u nekim krajevima Makedonije proteklih decenija dolazilo do prave „eksplozije pečalbarskog sindroma“, koja nije bila izazvana socijalnim motivom i nezaposlenošću, jer su na daleka otiskivanja u svet, uglavnom preko okeana (u Zapadnu Evropu, SAD, Australiju) kretali ljudi koji su bili u radnom odnosu. Mamile su ih bogate zemlje, kao „obećane“, i bili su uvereni da će tamo daleko bolje naplatiti svoj rad i steći sigurnost, dobiti trajniju perspektivu.

Jugoslovensko selo već godinama ostaje na staračkim domaćinstvima. U celom proteklom periodu nalazilo se potpuno u senci razvoja gradova i industrijalizacije, van političkih monopola koncentrisanih u gradovima, lišeno svakog vida uticanja na opštejugoslovensku politiku, pa čak i na oblast poljoprivredne proizvodnje ili na način regulisanja vlastitih životih pitanja. Broj seljaka smanjivao se i u rukovodstvima vlasti i Partije, čak i kada ih je u njima bilo u ime zastupljenosti „seoskog folklora“.

Jugoslavija je u proteklih 40 godina doživela nekoliko talasa koji su se kretali od sela prema gradu: prvi posleratni talas, sa apsorbovanjem dojučerašnje „partizanije“ u aparat

vlasti, vojske i privrede; drugi u periodu industrijalizacije i treći u savremenom dobu, kada su mladi seljački sinovi, s diplomama kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, našli posao u fabrikama i tercijarnim delatnostima, ispunivši gradove, koji su narastali velikom brzinom. U toku industrijalizacije stvarali su se i neki sasvim novi gradovi na dojučerašnjim leđinama; sela su se pretvarala u industrijska naselja, a kasabe i palanke preko noći dobijale fizionomiju gradova. Ova seljačka masa unosila je svoje navike i način života u gradove, a na drugoj strani opterećivala komunalno-stambene službe gradskih centara. Povezivanje gradova sa selom teklo je i u formi širenja gradskih atara u velikom prečniku oko centra gradskih naseobina. Problemi ovih naseljavanja, naših specifičnih „skokova komuna“, dobrovoljnih, ekonomski podsticanih, javljaju se sa protokom vremena i tekućom krizom u svom najogoljenijem obliku. Industrija u gradovima pretežno je „gubitaška“, a „socijalizacije gubitaka“ sve više pod udarom kritike, što u uslovima trocifrene inflacije pogađa radništvo, uslužne delatnosti i sitno činovništvo koje, živeći u gradovima, uz stalna poskupljenja i stambene teškoće, sve teže obezbeđuje uslove za egzistenciju. Na drugoj strani selo je velikim delom ispražnjeno, a preostali zemljoradnici, na malim, delom i razbacanim parcelama, nisu u stanju da nose poljoprivrednu proizvodnju modernog tipa. Društvene investicije, tako izdašno ulagane u industriju, nisu mimoilazile ni poljoprivredu, mada je ona bila u senci ogromnih ulaganja u fabrike koje su nekada bile „političke“ a danas su, po merilima ekonomskih zakonomernosti, nerentabilne. Selo i ne liči na nekadašnje, jer su na obradivom zemljištu nikle „vikendice“, kao živi spomenik umrtvljenom kapitalu.

Jugoslavija je kao pluralistička nacionalna zajednica — poučena pri tome istorijskim iskustvom Kraljevine Jugoslavije čije su vladajuće snage uoči aprilskog rata morale da traže rešenje odnosa u federativnoj formi — organizovana još u ratu, kao složena država koja se odlikovala čvrstinom i jedinstvom. Centralistička obeležja ove federacije su u daljem razvoju prevazilažena elementima kooperativnog federalizma. Očekivalo se da se političko-teritorijalne organizacije državne vlasti (opština, pokrajina, republika i federacija) pretvore u „samoupravne ljudske zajednice“ u kojima se dobrovoljno povezuju i objedinjuju samoupravni oblici rada i života ljudi na određenoj

teritoriji. Za sve društveno-političke zajednice bilo je zajedničko to što su poticale iz samoupravne društvene osnove. Samim tim, one su bile zasnovane na društvenoj svojini, samoupravljanju i vlasti radničke klase. Ova težnja i idealna doktrinarna slika u praksi je — i pored onovremenih vizija — pokazala sasvim drugu tendenciju razvoja, koja je u naše vreme dovela do apsolutizacije republika kao država, pa čak i pokrajina kao suverenih država u okviru SR Srbije. Iz toga su proistekle mnoge deformacije, blokade, nesporazumi i antagonizmi, koji ne mogu da ne uznemiravaju ljude našeg vremena.

Proces menjanja jugoslovenske federacije trajao je punih deset godina, protičući u znaku protivurečnosti i političkih borbi. Nacionalno pitanje i njegovo pokretanje na Osmom kongresu već je označilo početak razmatranja odnosa u federaciji, iako o tome glasno nije bilo govora. Rukovodeći ljudi federacije — Tito, Kardelj i Bakarić — pojačali su ovaj proces posle pada Rankovića. Tito je bio za jedinstvenu Jugoslaviju, sa snažnim partijskim centrom i armijom, ali je, stareći, prihvatao reformu federacije kakvu je Kardelj stvarao u ime kooperativnog federalizma, a Bakarić u ime „federacije koja federira”. Dualna konfederacija iz 1939, ili čak i trijalna, mada nedovršena, ustupala je u ratu mesto čvrstoj federaciji koja se sedamdesetih godina pretvara u pluralistički deformisani oblik konfederacije od šest članova u skladu s jugoslovenskim rešenjem jugoslovenske revolucije, s tim što je za razliku od revolucije pokrajina dat dvostruk status — jedinica u sastavu SR Srbije, ali politički i konstitutivnih elemenata federalizma (konfederacije). Deveti kongres je dao političku vizu projektu preuređenja Jugoslavije. Amandmanske promene iz perioda 1967—1971. zapravo su anticipirale Ustav iz 1974. godine. „Federalni centralizam” bio je tako razbijen na devet delova: šest republika, dve pokrajine i Savez. Federalizacija Partije je tekla sporije, ali se i ona odvijala još od Devetog kongresa da bi u naše vreme nastale čak teorije o „suverenosti” republičkih i pokrajinskih partija. Moć Partije formalno i ustavno-pravno gledano nije ni dodirnutu, nego je čak — kao što naglašavaju neki istraživači — i pojačana, jer od 1974. Ustav štiti vodeću političku moć SKJ. Ta moć se ogleda i u tome što je Tito bio doživotni predsednik SFRJ, doživotni predsednik Partije i vrhovni komandant Jugoslovenske armije. Partija je ozvaničena kao državna partija. Uspostavljena je potpuna sraslost države i Partije. Državu je Partija pretvorila u

svoju „transmisiju“, a „njen idejni, politički i kadrovski monopol predstavlja 'kišobran' državnom aparatu od uticaja, kontrole i kritike građana“. U sistemu u kome Partija ima pravo da se meša u sve, nije ni moguće uspostaviti „pravnu državu“, zaključuje veći broj pravnika, sociologa i politikologa. Ustanovljeno je da je 1972. u Jugoslaviji bilo oko 7.000 političkih profesionalaca u društveno-političkim organizacijama, a u predstavničkim telima oko 5.000 izbornih lica. Oko ovog „profesionalnog jezgra“ okuplja se šira elita u opštinama i na drugim nivoima, koristeći privilegije i materijalne beneficije. U nju se ulazi po „kriteriju vjernosti i istomišljeništva“, a iz nje ispada samo u slučaju „grubog kiksa putem slučajeva i ekskomunikacija u klikaškim obračunima“. Ustavnopravno potvrđena u svom monopolu, Partija već nije bila monolitna, jer je započela njena dezintegracija (ideološka, nacionalna, na bazi interesa, otrežnjavanjem dela članstva od preterane „vere“, itd.).

Protivnici federacije ravnopravnih naroda i nacionalnih manjina (narodnosti) ne shvataju da Jugoslavija samo kao takva može postojati. Na drugoj strani, sasvim suprotna politička filozofija jednog dela rukovodećih jugoslovenskih subjekata gradila je federaciju kao konfederaciju (savez država), ugrožavajući načela i smisao federacije stvorene na Drugom zasjedanju AVNOJ-a i uopšte opstanak Jugoslavije kao celine. Između odluka AVNOJ-a i Ustava iz 1974. nema kontinuiteta. Konfederalistički duh dovodi do potpune blokade sistema, jača snage separatizma i ugrožava zajednički opstanak. Nema federacija koje počivaju na principu veta (konsenzusa) svojih članica, uzaludno upozoravaju stručnjaci komparativnog ustavnog prava. Ne postoji konfederacija proizišla iz federacije — ističu istoričari — koja je uspela da se održi pod pritiskom delovanja centrifugalnih snaga. Konfederacija ne omogućuje jedinstveno ekonomsko tržište, strujanje kulturnih ideja, snaženje odbrambene moći Jugoslavije. Konfederalizacija Jugoslavije dovela je do kosovskog separatizma, zahtevom za stvaranje kosovske republike i to etnički čiste, te priključenjem toj republici delova Crne Gore, Srbije i Makedonije, čime su dovedeni u pitanje temelji Jugoslavije.

Jedinstvo i zajedništvo u SR Srbiji i ustavni položaj Srbije predmet su rasprava i nezadovoljstava koja do danas ne prestaju. Ova nezadovoljstva izbijaju zbog „asimetričnog“ ka-

raktera Srbije kao federalne jedinice i neuobličavanja Srbije kao države shodno ostalim državama u sastavu SFRJ. Širenjem autonomija Srbija se svela na užu teritoriju van pokrajina, koje su se *de facto* pretvorile u republike, a republika u federaciju. Socijalistička autonomna pokrajina je, smatra Jovan Mirić, ne samo ustavnom definicijom već i čitavom konstitucijom sistema vlasti — zakonodavne, izvršne i sudske — tako „kompletirana” za ostvarivanje suvereniteta. Rukovodstvo Srbije je 1977. upoznalo jugoslovenske organe o problemima koji se javljaju u odnosima u SR Srbiji u oblasti kadrovske politike, narodne odbrane, planiranja, sudstva, bezbednosti. Zadacima SK Srbije u ostvarivanju Ustava i daljoj izgradnji i jačanju jedinstva i zajedništva u SR Srbiji bila je posvećena 18. sednica CK SK Srbije održana u Beogradu 24, 25. i 26. decembra 1981. godine, na kojoj je takođe istaknuto da se SR Srbiji osporavaju svojstva koje ona ima kao nacionalna država srpskog naroda i drugih naroda i narodnosti koji žive u njoj, a u istoj meri i kao jedinstvena društveno-politička zajednica. Ostvarivanjem jedinstva i zajedništva u SR Srbiji bavio se i Deseti kongres CK SK Srbije, maja 1986. godine. Savezu komunista Srbije nije bilo stalo do „državnosti radi državnosti” već do državnosti kao sredstva socijalističkog samoupravljanja i vlasti radničke klase.

Pristalice ustavnog *status quo*, bez obzira što prihvataju pod pritiskom opšte volje izvesne promene Ustava iz 1974, nastoje da se te promene zadrže u što ograničenijem obliku, podsećajući — kao da praksa nije vrhovni sudija o vrednosti ustavnih normi — da je stvar u neispunjavanju ustavnih odredaba, a ne u samim ustavnim rešenjima. Pristalicama dubljih promena upućuju se prekori da su zaneti centralizmom i pokušajima vraćanja na državne svemoći. Olako se zaboravljaju činjenice da su narodi Jugoslavije odbacili centralizam građanskog tipa u Kraljevini Jugoslaviji tokom revolucije, i da su ušli u neravnotežan boj sa staljinizmom kao sinonimom sistema zasnovanog na birokratskom centralizmu; da je KPJ anticipirala samoupravnu viziju i praksu socijalističkog preobražaja, da bi se danas progresivne snage u društvu vraćale tim istorijski i iskustveno osuđenim obrascima dalje ili bliže prošlosti. Uostalom, to neće narodi Jugoslavije koji, evo skoro pola veka, gotovo celu jednu epohu, žive u federativnom uređenju. Ali, oni se isto tako nisu ni borili, niti glasali za konf ed erativnu strukturu Jugoslavije, za nacionalističke isključivosti i ekonomske bloka-

de sistema, već za Jugoslaviju ravnopravnih naroda, otvorenu i prijemčivu u svakom svom delu za ideje koje zrače napretkom i demokratijom. Problem nije u vraćanju na centralističko-etatičku formulu, a još manje na obnovu građanskog sistema, već u afirmaciji samoupravne federativne Jugoslavije u kojoj će se odnosi između federalnih jedinica i federacije urediti na osnovu izvornih principa AVNOJ-a. Načela dualnog ili trijalističkog uređenja federacije odbacila je istorijska praksa. Ako razvoj bude tražio korekture u tkivu jugoslovenske federacije, rešavaće ih svi jugoslovenski narodi zajednički, a pre svega poštujući volju naroda kojeg se eventualne promene najviše tiču, jer život ne poznaje večna rešenja i savršene obrasce.

Raspoloženje partijskog članstva protiv dezintegracije Jugoslavije najvidljivije je došlo do izražaja u opštopartijskoj raspravi o predlogu zaključaka 13. sednice CK SKJ održane 12. i 13. juna 1984. godine. Debata je pokazala nezadovoljstvo najšireg članstva federalizacijom Partije, koja ide do konfederalizma, i drugim negativnim pojavama u jugoslovenskom životu. Toga su bili svesni i pojedini rukovodeći ljudi SKJ, svodeći na 13. sednici CK SKJ negativne posledice na dezintegraciju Jugoslavije, na teritorijalno zatvaranje, cepanje jedinstvenog jugoslovenskog privrednog prostora, na „tendencije autarhije“, iako je „interes radničke klase nedeljiv“. Delegati 12. i 13. kongresa SKJ su u mnogobrojnim kritički intoniranim diskusijama izrazili nezadovoljstvo postojećim stanjem. Nezadovoljstvo je izražavano i na mnogim skupovima SUBNOR-a, na kongresima španskih boraca i skupovima Saveza omladine Jugoslavije, ali je rukovodstvo države i Partije ostalo do danas gluvo na sve opomene, nejedinstveno i pocepano oko pravaca izlaženja iz sve očiglednije krize. Nezadovoljstvo birokratskim ponašanjem i deobama zemlje na nacionalnim osnovama ispoljavali su u mnogobrojnim svojim govorima, predlozima, analizama i memoarskim spisima mnogi stari revolucionari.

Procesi promena društvenog bića Jugoslavije proticali su na tankoj civilizacijskoj osnovi društva koje je nesumnjivo napravilo džinovske korake u pravcu svoje ekonomske i kulturne emancipacije, iako istovremeno nije moglo da se dokraja oslobodi od civilizacijskih nasleđa koje vekovima i decenijama nosi. Društvo je u grču ostvarivalo industrijalizaciju s urbanizacijom, što mu je, kao posao, u nasleđe ostavila građanska

klasa Jugoslavije. Uz sve napore, ova industrijalizacija nije dovršena ni u vreme kada je svet zakoračio u treću tehnološku revoluciju. Civilizacijski problemi ne mogu se ispuštati u analizi naših kriza, kako u materijalnoj osnovici društva, tako i u oblasti svesti. Jedna klasa može se srušiti s vlasti u oružanom prevratu koji relativno kratko traje, ali se ljudi ne mogu humanizovati, steći radne navike, smisao za osećanje celine i osloboditi se taloga prošlosti ni u daleko dužem periodu. Površna uverenja o brznoj ekonomskoj i duhovnoj emancipaciji posle rata mogla su biti plemenita inspiracija, ali stvarnost ne priznaje iluzije.

Istorijska analiza je pokazala da je birokratija Jugoslavije i u svojoj građanskoj i u socijalističkoj fazi bila jedan od prvorazrednih problema bivšeg i savremenog društva.

Brojke ukazuju da je poslušni upravni aparat Kraljevine Jugoslavije imao (bez nameštenika i radnika u državnim preduzećima) 1938. godine 168.000, a da je već do 1950. narastao na 250.000 službenika. Karakterističan je način kadrovskog obezbeđenja ovog novog aparata sastavljenog od starih stručnjaka, koji su izdržali stroge kadrovske provere, i komunista sa sela, profesionalnih partijskih radnika, demobilisanih oficira. „Operativni metod rada“ vodio je u to vreme korišćenju snage prinudnih faktora, pre svega političko-psihološkog pritiska članstva masovnih organizacija i Partije. Decentralizacija je nakon 1950. uvećavala ovaj aparat, samo što mu je menjala profil stručnosti. Dok je prvi kadar bio po oceni sociologa stručno slabiji, vlast se daleko više mogla na njega osloniti po liniji vere, žrtve, odsustva korupcije, vernosti, mada je i on rano počeo da biva nagrizan privilegijama i ugodnostima gradskog života. Novi kadrovi nastaju u uslovima kada je struktura vlasti — državne i partijske — izmenjena u više pravaca: u pravcu samoupravne decentralizacije, samostalnosti preduzeća, komunalne autarhije, konfederalizma i načinjanja principa demokratskog centralizma, podložnosti uticajima više volja u uslovima neusklađenosti političkog i privrednog sistema, materijalne povlašćenosti naturalnim davanjima i povlastica koje proističu iz samog položaja (državna kola, dnevnice, slobodno radno vreme, nabavka stana, uticaj pri zapošljavanju, način snabdevanja, pokloni koji se graniče s korupcijom, itd.). Vojska činovnika u decentralizovanom aparatu uveliko se množila i menjala svoju dojučerašnju stručnu fizionomiju

(doškoloivanjem, sticanjem naučnih zvanja, itd.). Samo na početku stvaranja radničkih saveta i decentralizacije uprave krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina došlo je do smanjivanja državnog aparata u vrhu savezne i republičkih administracija, ali je ona nastavljala da se umnožava na donjim nivoima. Činovnička armija Jugoslavije danas broji oko 2.600.000 od 6.086.600 zaposlenih u društvenom sektoru ili 40% od ukupno zaposlenih. Iz objavljenih podataka može se videti da 29.900 službenika otpada na političku administraciju, uključujući i profesionalne političare, na SIZ-ove (koje nazivaju „paradržavnim“ organima) 46.300; na upravnu administraciju 202.100; na zdravstvenu i srodnu 203.000; na finansijsku i srodnu 200.000; obrazovnu i kulturnu 220.000 i privredno-administrativnu 1.700.000 službenika. Iz tih podataka takođe se vidi da u Jugoslaviji ima 100—130.000 sekretarica i „parasekretarica“ (Todor Kuljić). Ovaj administrativni aparat troši oko 500 miliona časova godišnje na sastanke i „političke rituale“. Radnu situaciju kompletiraju podaci o 1.200.000 ljudi na biroima rada, a tehnološki i ekonomski višak u postojećoj zaposlenosti dokraja otkriva razmere situacije. Prema Jovanu Miriću, u Jugoslaviji je 1983. bilo više od 8000 SIZ-ova. O društvenoj neracionalnosti ove birokratije govori podatak objavljen u jugoslovenskoj štampi — da je decembra 1985. u društvenom vlasništvu bilo registrovano 150.196 putničkih automobila.

Skoro punih 30 godina od štrajkova u Trbovlju i Hrasniku samoupravni socijalizam nije imun od štrajkova, zapravo „obustava rada“. Mnogi pisci, sociolozi i politikolozi ističu da je proglašenje „kraja klasnih borbi“ obična „mitologija“, jer štrajkovi stiču sve više oznaka političke pojave. Birokratizacija samoupravljanja morala je povući za sobom i „obustave rada“, bez obzira koliko one danas još otkrivale samo parcijalna nezadovoljstva radnika. Jugoslovensko iskustvo je pokazalo da se Sindikat nije opravdao u samoupravnoj socijalističkoj stvarnosti, odbačen na margine, udaljen od žiže odlučivanja i pretvoren u suštini u drugorazredno birokratsko nadležstvo. Na drugoj strani, daleko su za nama vremena kada se svaka slabost mogla objašnjavati samo nasleđem starog društva, recidivima prošlosti i ravnodušnošću deformisanih pojedinačnih funkcionera u privredi (direktora, partijskih rukovodilaca, ministara, itd.). Radnici su se u razvitku samoupravljanja u nas suočili s novim vidom birokratije, koju sociolozi i politikolozi nazivaju i

„industrijskom“. Još davno, prilikom uvođenja samoupravljanja, bilo je lucidnih komunista koji su se pitali kada će doći do birokratske deformacije unutar samoupravnog organizma. Sukob radnika s rukovodstvima preduzeća i njihovom administracijom prestaje samo u onoj ravni gde i jedni i drugi uviđaju da su potpuno van sfere odlučivanja o svojoj vlastitoj sudbini i sudbini celoga društva. Radnička klasa nije nikada bila tako razdeljena kao danas: organizacijom udruženog rada, koja je išla čak do fizičkih ograđivanja različitih OOUR-a u prostoru jedne te iste fabričke hale, partikularističkim interesima, administrativnim okovima, nacionalnim podelama, granskim nepovezanostima, regionalnim zatvorenostima. Odluke na nivou komuna su u rukama političke i privredne vrhuške, specijalnog vida „oligarhije“, koja tormuliše odluke, utiče na razvoj privrede, drži u svojim rukama kadrovsku politiku, koristi se tumačenjem zakona, njegovom primenom i njegovim izvitoperavanjem. To joj i nije baš teško, jer je stvoren pravni poredak u kome se ne mogu snaći ni najbolji pravnici. On je dobio neverovatno hipertrofirane razmere; nejasan je, protivurečan, napisan nerazumljivim jezikom, stalno u dinamiči, podložan neprekidnim promenama i dodavanjima. Pri tome je uspostavljeno više normativnih elemenata pravnog poretka (savezni, republički, lokalni, državni i samoupravni, pravo i dogovor udruženog rada) koji još više otežavaju snalaženje u okeanu raznovrsnih propisa. Za Jugoslaviju se može reći da je do tog stepena „prebukirala“ život i odnose normama da se od njih ne može disati, bez obzira koliko se one u krajnjoj liniji ne poštovale.

U nas štrajk sve više gubi svoje „ekonomsko tlo i, pod pritiskom birokratizacije i etatizacije, dobija širu socijalnu i političku sadržinu“. Postojeća kriza, vladavina birokratije, negativna selekcija kadrova, prevaljivanje inflacije na radne slojeve i neperspektivnost sve više će davati štrajkovima oznake socijalnih protesta i nezadovoljstva „globalnim kretanjima društva“.

Mada štrajkovi i novi društveni pokreti predstavljaju najveće izazove postojećim političkim ustanovama, jedan deo politikologa u uslovima sve dublje krize najveću opasnost za politički proces vidi u „jačanju raznih vaninstitucionalnih oblika interesnog organizovanja i društvene akcije“. Stvarna moć neformalnih grupa funkcionera sve više se snaži donoše-

njem mnogih najvažnijih odluka „ispod površine institucionalizovanog političkog sistema“ (kadrovska rešenja, investicione odluke, itd.), van javnosti, u „senci sivih zona“. Ove neformalne grupe ili „lokalne oligarhije“ posebno su uzurpirale vođenje kadrovske politike, favorizujući na bazi poslušnosti, „podaništva“ i slepog služenja klanovima, vojsku mediokriteta. Ranija kadrovska politika poverljivosti po partijskim merilima zamenjena je u protekle dve-tri decenije izborom ljudi iz redova „svoje klike“, po feudalnom kriterijumu odanosti i lične službe. Prema Vukašinu Pavloviću, „postoji jedan svojevrsni paralelan i faktički politički sistem, koji deluje iza fasade institucionalnog političkog sistema i koristi legitimne institucije sistema samo da bi već donete odluke saopštio javnosti i obezbedio mobilizaciju u njihovom realizovanju“.

Unutrašnja snaga jugoslovenske zajednice i stvarni istorijski smisao na kome je zasnovana, uvek su iskazivali snagu solidarnosti u kritičnim trenucima velikih nevolja i elementarnih katastrofa. Reč je ne samo o pojavama solidarnosti koja je trijumfovala u daljoj prošlosti već i o solidarnosti koja se manifestuje i danas, kada birokratija nastoji da odvoji narode jedne od drugih. Kada je stihija 26. jula 1963. godine gotovo zbrisala Skoplje i odnela 1.070 ljudskih života, usledila je velika i nesebična pomoć cele Jugoslavije. Solidarnost se glavnim makedonskim gradom pogođenim zemljotresom pokazali su i ljudi iz 87 zemalja sveta. Na obalama Vardara za desetak godina na ruševinama starog Skoplja iznikao je novi, tri puta veći grad, urbanistički izgrađen na najmodernijim osnovama. Narodi Jugoslavije pritekli su u pomoć i unesrećenom stanovništvu Banjaluke posle zemljotresa, narodu Crne Gore, narodu Kopaonika, Kninske krajine, a ovih dana poplavljenim krajevima juga Srbije.

Sociolozi morala ukazuju na svu dubinu savremene moralne krize koja nastaje u uslovima grupne svojine, borbe „egoističkih OOUR-a“, krize „socijalističke ideologije“, „delovanja sve snažnijih antisocijalističkih ideologija“, „potpune pasivnosti društva u oblasti moralnog obrazovanja i vaspitanja“, izostajanja sankcija protiv teških moralnih prekršaja brojnih „moćnika“. U nastalom moralnom „besporetku“, kaže Radomir Lukić, produbljuje se i moralna kriza iz koje nema izlaza sve dok se ne učvrsti ekonomski, politički i celokupni društveni sistem.

Kriza nije mogla da se ne reflektuje i na stanje zdravlja naroda, što u poslednje vreme sve jače naglašavaju ugledni zdravstveni radnici. Godine 1975. bilo je oko 550 hiljada invalidskih penzionera, da bi se njihov broj narednih godina uvećavao: 1980. — 600 hiljada; a narednih sedam godina još je oko 400.000 radnika otišlo u invalidsku penziju; njima se pridružilo još oko 300.000 invalida koji su premešteni na lakše poslove. S produbljivanjem krize narastaju bolesti kardiovaskularnog aparata i neuroze. Dr Prvoslav Marković dovodi u vezu imigraciono-emigraciona kretanja sa „enormnim porastom psihosomatske patologije“.

Formalni i neformalni sistem vlasti i uticaja ustanovljen u Jugoslaviji, naročito Ustavom iz 1974. godine, postao je glavno političko-pravno utvrđenje sa koga se brani birokratsko-sklerotizovani poredak. Narodno nezadovoljstvo predstavnicima sistema i samim sistemom izražava se od ovog leta 1988. u Srbiji i Crnoj Gori na masovnim političkim mitinzima solidarnosti, uz učešće stotina hiljada ljudi, bar kada su u pitanju solidarnost sa Srbima i Crnogorcima sa Kosova, nezadovoljstvo državnim i partijskim rukovodiocima i zahtev za bržim promenama društveno-ekonomskog i političkog sistema. Od avgusta 1988, na mitinzima u Novom Sadu, Vrbasu, Apatinu, Titogradu, na Cetinju, u Nikšiću, Kolašinu, Prištini, Gnjilanu, Kraljevu, Titovom Užicu, Nišu i drugim mestima stotine hiljada ljudi plebiscitarno su izražavali svoje opredeljenje za Jugoslaviju, zaustavljanje iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova i demokratski politički sistem, odbacujući vladavinu jugoslovenske birokratije nesposobne da izvuče zemlju iz krize u koju su je i dovela.

Za deo radnika egalitarizam, uravnilovka, „jednaki stomaci“, zajednička žrtva, i zajednička odricanja predstavljaju autentični izraz solidarnosti. Konceptije ranog socijalizma u uslovima našeg primitivizma i siromaštva toliko su jako ušle u svest pojedinih kategorija stanovništva da se ne mogu iščupati ni danas, posle gotovo pola veka, iako je očigledno da se napredak na takvoj solidarnosti ne može graditi, kao i da socijalizam u siromaštvu nije cilj revolucije. Sve novo i nepoznato mnoge ispunjava strahom da se ne izgubi i ovo postojeće. S ekonomskim interesom valja uzeti u obzir i niz psiholoških faktora vezanih za tradiciju dremeža, starinskih navika, javašluka. Zaboravlja se u starim ideološkim maglama da nema veće eksploatacije i izneveravanja socijalizma i njegovih vred-

nosti nego što je parazitizam, bekstvo od izrnena, propovedanje lažne solidarnosti, zadržavanje navika da država sve duguje, da je ona jedini davalac, i da se ona služi u onolikoj meri u kojoj i daje. Ove reakcionarne projekcije nabijene su istinskim kontra-revolucionarnim sadržajem jer vraćaju duboko unazad. Refeudalizacija našeg socijalizma, u koju se izvrglo ovih četvrt veka samoupravljanja, ne želi prevazilaženje postojećeg stanja, jer su nosioci nazatka sebe izjednačili sa sistemom od kojeg pored njih imaju koristi i njihove feudalne družine u svim savremenim vidovima klanova, neformalnih grupa, kupljenih duša, podaničkih funkcionerčića, pokornih intelektualaca. U ovu filozofiju vladajućih ne uklapa se pogled onih revolucionarnih snaga koje su svesne da se istorijski legitimitet stečen u vremenu revolucije svakodnevno mora potvrđivati. Borbu za slobodu, kao tradicionalnu konstantu naroda ovoga prostora, kombinovanu s partijskom revolucionarnom vokacijom, oni nisu nikada shvatili kao konzerviranje u akcionarsko društvo narodnooslobodilačke borbe. Za snage socijalističko-demokratske i jugoslovenske orijentacije budućnost ove zemlje leži u novoj žrtvi, žrtvi rada, vraćanju samopouzdanja i obnovi morala. Nikada kao u sadašnjoj jugoslovenskoj krizi nisu se pokazivale tolike zapretane energije ljudi svih generacija da se uđe u borbu za prevazilaženje sadašnje ekonomsko-političke i moralne kaljuge; nasuprot njima stoje snage kontrarevolucije, oličene u nacionalnim birokratijama. Kosovska birokratija, koja je počela da se iskazuje još za Titovog života i koja je javno izašla na scenu 1968, samo je jedna od nacionalnih birokratija, čija egzistencija ne bi bila ni moguća da se ne hrani krizom koju su u Jugoslaviji izazvale njene jugoslovenske bliznakinje.

Ustav iz 1974. je već 14 godina na snazi. Promene Ustava iz 1963. počele su amandmanima, posle dugih razgovora bez publiciteta, na Brionima, posle potmulih nezadovoljstava Srbije i dela njene nauke, jurističke i sociološke pre svega, iako političko rukovodstvo nije bilo spremno da izaziva krizu. Nalazeći se pred nadmoćnim činiocima najviše vlasti i sile, ono se opredelilo za rešenje koje danas narod ne prihvata. Za razvoj jugoslovenske ustavnosti nije ni tada bila povoljna demokratska klima, kao što nije bila povoljna ni od početka razvoja ustavnosti u Kraljevini SHS.

Mnogi su iskreno verovali da će samoupravna transformacija dovesti do „Republike udruženog rada“. Idealizam? Iluzije?

Pragmatističko mirenje sa tokom stvari? U savremenoj praksi „udruženi rad“ nikada nije bio toliko otuđen od vlasti, bez uticaja i eksproprisanih sredstava. Umesto da ujedinjuje, on je sa Zakonom o udruženom radu usitnio privredu, društvo, državu. Ustav iz 1974. regeneriše krizu. Tragikomično deluje stav onih jugoslovenskih političara koji brane Ustav, a istovremeno se zaklinju da su borci za savladavanje krize.

Jugoslavija je ovih godina postala državni simbol, jer vlast pripada republičkim, pokrajinskim oligarhijama. Savezna birokratija vlada samo onoliko koliko joj dozvoljavaju republičko-pokrajinske birokratije. Ni daleko bogatija država od Jugoslavije ne bi mogla izdržati tako ogromne i neracionalne rashode nacionalnih birokratija.

Istorija poznaje iskustvo prelaženja iz konfederacije u federaciju (SAD i Švajcarska). Pretvaranje federacija u konfederacije najbolji je put za njihovo razbijanje. Nadjačali su izolacionizam i nacionalne ekonomije u vreme opšteevropskih integracija. Pokrajine su postale *de facto* članice konfederacija. Srbija je prestala da postoji kao jedinstvena republika. Srbi i Crnogorci su deceniju i duže žrtve genocida, a po Muhamedu Kešetoviću — čak od 1945. godine.

Srbija je ustavno nedefinisana. Niko ne zna šta je ona po Ustavu. Možda zbir opština? Ustavom su stvorene tri države, tri teritorije, tri poretka odnosa, prava i obaveza. Pokrajinski organi imaju ingerencije u „užoj Srbiji“, ali ova nema nikakvog uticaja u pokrajinama. Od IX sednice CK SKJ i VIII sednice CK SK Srbije srpsko partijsko i državno rukovodstvo insistira na savladavanju kosovske kontrarevolucije, na bržim ustavnim promenama, smanjivanju državnih ovlašćenja pokrajina, antibirokratskoj revoluciji kao pretpostavci savlađivanja duboke jugoslovenske krize.

Srbija konkretno predlaže jedinstveno funkcionisanje u oblasti opštenarodne odbrane, državne i javne bezbednosti, međunarodnih odnosa, prostornog i društvenog planiranja i nekih ovlašćenja sudova i tužilaštava vezanih za nadzor nad primenom zakonitosti. Reč je o minimalnim promenama postojećeg Ustava koji treba što pre zameniti novim, razumnim i pravednim ustavom.

Brzi izlazak iz krize vezan je za savladavanje kosovske krize. Njeno rešavanje pozitivno bi uticalo na rešenje jugoslovenske krize, jer bez jugoslovenske birokratije ne bi bilo ni kosovske.

Srbija želi da obezbedi položaj koji imaju druge republike. Otu-
da optužbe kako ona želi da „vaskrsne“ staru srpsku državu ne-
maju osnova. Dok se na snazi nalazio raniji ustavni poredak, po-
ložaj Srbije je nekako bio i regulisan, jer je ona uređivala orga-
nizaciju i nadležnosti pokrajina bez uticaja federacije. Od 1968,
pokrajine su izašle iz Srbije, postale su faktički države, a Srbija,
NR Srbija po jugoslovenskom Ustavu iz 1946, zasnovanom na
odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, nemoćna je da se orga-
nizuje bez učesća i saglasnosti pokrajina.

Na kraju samom autoru se moglo učiniti da je reč o potpunom
mraku i beznadu. Istovremeno, sve su uočljivija strujanja u na-
rodu, koja otkrivaju njegovu veru u Jugoslaviju i njenu demo-
kratsku perspektivu, snagu uverenosti i poraz antijugosloven-
skih snaga, u šire, jugoslovensko razumevanje kosovskog i srp-
skog slučaja, koji se pojavljuju kao *conditio sine qua non* stabil-
nosti Jugoslavije, shvatanje da nema ujedinjavanja bez ekonom-
skog povezivanja, jedinstvenog tržišta, razbijanja samoizolacija,
smanjivanja uticaja države u privredi, kao i razdvajanje Partije
od vlasti. Zakon o udruženom radu (ZUR-u), tzv. Radničkom
ustavu iz 1976, zaista više nema mesta u jugoslovenskom zako-
nodavstvu. Krajnje je vreme da se shvati da nema promena pri-
vrednog sistema, savlađivanja krize, obnove morala, bez prome-
na u političkom sistemu, bez neposrednih izbora i demokratiza-
cije političkog života.